

OD FRAGMENTA KA SISTEMU: ARHITEKSTUALNOST ESEJISTIKE MIODRAGA PAVLOVIĆA

(Đorđe Despić: *Tumač i pesma: esejistika Miodraga Pavlovića*,
Akademska knjiga, Novi Sad, 2021)

Pisana sa svešću da eseje Miodraga Pavlovića treba razmatrati integralno, u dosluhu sa ostalim segmentima esejističkog opusa, ali i u dodiru sa njegovim stihovima, recentna studija Đorđa Despića *Tumač i pesma*, ovenčana Nagradom „Đorđe Jovanović”, na sistematičan način rasvetljava reprezentativna Pavlovićeva esejistička ostvarenja. Uveren da se odabirom metodološki i interpretativno podsticajnih i paradigmatičnih Pavlovićevih eseja stiče adekvatan uvid u celinu piščevog dela, autor studije zapisuje da će „govor o Pavlovićevoj esejistici biti fragmentaran: fragmentom o fragmentu, što bi svakako zadovoljilo Lukača”, odnosno, da će i tako fragmentaran govor, „polazeći iz više uglova, težiti ka celovitijoj predstavi problema kojim se bavi: fragmentom, dakle, ka sistemu, što bi možda

odobrovoljilo Adorna”. U knjizi, koja predstavlja neznatno doradenu verziju doktorske disertacije, autor ustanovljava kako hronološku, evolutivnu nit Pavlovićeve esejistike, odnosno postojanje njene tri stvaralačke faze, tako i tipologiju Pavlovićevog esejističkog diskursa konstatujući, najpre, postojanje Pavlovićevog eseja kao vida naučno-književnog ogleada, a potom i Pavlovićevog eseja zasnovanog na promišljanju kulturološko-antropoloških problema.

Dok uvodno poglavlje apostrofira autorsku težnju ka definisanju Pavlovićevog tipa eseja i ocrtavanju recepcijskog aspekta njegove esejistike razumevane kao produžene artikulacije antologičarskih vrednosnih sudova, poglavlje „Kritičko-teorijske osnove” rasvetljava Pavlovićeve ključne tekstove iz esejističkih knjiga *Rokovi poezije*, *Dnevnik pene* i *Poetika modernog* nastojeći da analitički i problemski sagleda tematske preokupacije, metodološka utemeljenja i stilsko-jezičke osobenosti Pavlovićeve kritičko-esejističke prakse. Konstatujući da je za Pavlovićevu prvu esejističku knjigu važna „usmerenost na istraživanje opštih načela i problema literature” čime pisac „postavlja moderan teorijsko-poetički fundament za svoja buduća tumačenja i književnoistorijska sagledavanja srpske poezije”, Despić izdvađa, svedočeći moć zapažanja u interpretativnom smislu podsti-

cajnih značenjskih mesta, esejistički i poetički značajne Pavlovićeve teme. Tako se profilišu pojmovi eliotovski razumevane književne tradicije i objektivnog korelativa, koncept poezije koja, kao najviši stepen slobode, nastaje iz čina „drskosti”, ontološko pitanje suštine i porekla pesme, Pavlovićevo promišljanje dijaloga i diskurzivnosti poezije, kao i njegovi pogledi na metaforu i izražavanje težnje ka poetskom postupku koji „ide od metaforičke dekonenzacije na mikronivou, do onog pesničkog velikog oblika kao realizacije same metafore”. Despić detektuje i temeljno obrazlaže književnoteorijska podudaranja Pavlovićevih esejističko-kritičkih misli sa stavovima aktuelnih ili nastupajućih teorijskih i metodoloških usmerenja. Autor ističe ekvivalentnost Pavlovićevog pesničkog postupka iz mitsko-istorijskog ciklusa njegovog pevanja sa pojmom *pesma sa ulogom* Wolfganga Kajzera i ukazuje na bliskost Pavlovićeve ideje o akademskoj kulturnoj inerciji sa stavovima Veleka i Vorena iz *Teorije književnosti* o „apsurdu koji izbegavanje naučnog proučavanja savremene književnosti nosi sa sobom”. Despić podjednako primećuje Pavlovićevo zastupanje fenomenološkog stanovišta u tekstu „O strukturi pesme” koje slabi sa potonjim, sve intenzivnijim prisustvom „različitih teorijsko-metodoloških polazišta (hermeneutika, teorija recepcije, (post)strukturalizam, ali i biografski, sociološki, psihološki elementi pozitivizma, recimo)”. U teorijskoj raznoslojnosti Pavlovićeve kritičko-esejističke delatnosti, u kojoj Despić prepoznaje piščev otklon od metodološke dogmatičnosti, značajno mesto pripada Pavlovićevoj misli (iz teksta „Razni glasovi kažu: čovek”) koja pesnički jezik vezuje za kontekst jer se njome evociraju Bahtinova razmatranja dijaloške prirode reči „na čemu će kasnije poststrukturalisti Kristeva i Bart temeljiti svoja promišljanja intertekstualnih osnova književnog teksta.” Imajući u vidu Pavlovićev metodološki diverzitet, Despić izvodi dalekosežni zaključak da piščeva razmišljanja „iznenađujuće korespondiraju ne samo sa duhom svoga vremena, već svojom intuicijom autentičnog stvaraoaca, osećanjem istorijskog perspektivizma, ali i interliterarne prirode književno-umetničkog dela, suptilno i tačno nagoveštavaju teorijske i metodološke tendencije koje će tek uslediti.”

Pišući o esejima iz knjige *Rokovi poezije* Despić teži da ispita stepen usvojenosti i podržanosti esejističkih ideja u domenu Pavlovićevog pesničkog opusa, odnosno da ukaže na veze koje Pavlovićeve esejističke refleksije ostvaruju spram njegovog pesništva. Koherentnost Pavlovićevog esejističkog i pesničkog rada Despić zapaža povodom pitanja vremena (sinhroniciteta, tj. oneobičenih kontinuiteta) o kojem svedoči povezanost eseja „Beleške o lirici” i pesme „Vezilja” iz *Velike skitije*. Tekst „O dijalogu” anticipira, kako autor primećuje, Pavlovićev pesnički postupak zasnovan na diskurzivnosti i retoričnosti, dok esejistički stav o celoj pesmi koja svojim ritmom i konstrukcijom funkcioniše kao metafora izuzetne sintetičke moći postaje dosledno afirmisan u pesnikovom delu. Podjednako ispitivanje korelacije između piščevih eseja i njegovog pesništva prisutno je i u Despićevim promišljanjima pojedinih tekstova iz *Dnevnika pene*. Refleksivnost koju Pavlović najviše ceni u poeziji imanentna je njegovoj književnoj delatnosti, antologičarskoj, pesničkoj i esejističkoj, dok piščevi redovi o mitu i esejistički „zahtev da se u mitsko ne

sme verovati potpuno korespondira sa njegovom pesničkom prirodom” i vidljivo je u njegovim (re)aktuelizacijama mitskih prostora. U akribičnom rasvetljavanju semantičkih čvorišta Pavlovićeve kritičko-esejističke prakse, Despićeva misao ispoljava zrelost polemičkog duha, dobronamernu i argumentovanu odvažnost sa kojom ispituje nosivost određenih Pavlovićevih esejističkih teza podvrgavajući ih kritičkom čitanju, proveri i, kada je to potrebno, korekciji. Pavlovićevu misao da metafizički kvalitet jedne poezije svoju ubedljivost mora pribavljati iz skladnog spoja misaonog i emocionalnog lirskog elementa, Despić tako problematizuje „jer istorija lirike pruža obilje potvrda u kojima prevaga jedne od njih ne podrazumeva obavezno i nižu estetsku vrednost određenog dela.”

Ključni tematski rukavci iz esejističke knjige *Poetika modernog* kojima Despić analitički pristupa tiču se Pavlovićevog razumevanja interpretacije pesničkog teksta i nemogućnosti konačne sinteze interpretativnog procesa, fenomena modernosti, stvaralačkog subjekta, zalaganja za komparativnu metodu, očekivanja koje savremeni čitalac ima od poezije, pojma stvaranja i njegovog mitološkog porekla, kao i odnosa književnosti i psihologije čija vrednost (za literaturu) nije u psihoanalitičkom i frojdističkom tumačenju simbola u književnom delu, već u sposobnosti da „kao misaona disciplina vodi nekud van sebe”. Osobito su značajni oni Despićevi tekstualni pasaži, pisani o Pavlovićevom eseju „Interpretacija pesničkog teksta”, u kojima se eksplicira i ispituje delovanje strukturalističke teorije arhetipa Nortropa Fraja na Pavlovićevo stvaralaštvo, kao i oni redovi koji, imajući na umu piščev esej „Kako nastaje pesma”, apostrofiraju njegov osećaj za „moderna gibanja u teorijskim razmatranjima”, tj. bliskost sa poststrukturalističkim shvatanjima teksta Kristeve, Barta, Rifatera i Ženeta. Opravdana i uravnotežena polemička intoniranost iskrsava i onda kada autor studije istakne prevaziđenost Pavlovićeve misli o tome da je poetizacija proze „smrtni greh romanopisca”, ali i kada, sa stanovišta nenormativne, aksiološki neutralne moderne teorije i stilistike, revidira Pavlovićev intrigantan, ali odveć smeo, ishitren stav da „postoje više i niže vrste pevanja”. Navodeći ključne karakteristike ove Pavlovićeve esejističke knjige – funkcionalna erudicija, aktuelizacija i anticipacija teorijskih pogleda, kao i uviđanje prednosti i nužnosti komparativnog sagledavanja književnih dela – Despić zaključuje da je od svih piščevih knjiga teorijske provenijencije *Poetika modernog* ostavila „verovatno najznačajniji i najdalekosežniji trag.”

Poglavlje „Književna istorija: vrednovanje i prevrednovanje”, pod čiji se istraživački okular smešta izbor Pavlovićevih tekstova o srpskim pesnicima, razmatra specifičnosti esejističkog proučavanja odabranih pesnika. Autor studije, pišući o Pavlovićevom eseju „Eros i satira Branka Radičevića”, naglašava ne samo Pavlovićevu misao o pesnikovom prihvatanju usmene tradicije, Vukove reforme i stepenu autentičnosti takvog prihvatanja, nego i upućuje na vrednost satire u Radičevićovoj poeziji ostvarujući novo čitanje književnog nasleđa: „[P]rivlačnost ovog eseja sadržana je u autentičnom problem-sko-analitičkom pogledu koji je usmeren na razvoj erotske svesti u Brankovom pesništvu.” Naglašavajući da Pavlovićev esej o Zmaju promišlja pesnikovu umetničku moti-

vaciju, društveno-istorijski i politički kontekst njegovog stvaralaštva, veliku tematsku širinu i jezičko-stilske osobenosti, Despić značaj ovog eseja vidi „u argumentovanom naglašavanju estetskih vrednosti iracionalnog toka Zmajevе poezije” koji se nastavlja sa Sterijinom i Pandurovićevom poezijom. Despićevo tumačenje Pavlovićevih esejističkih uvida pak o Sterijinom delu ukazuje na ideju osporavanja logocentrizma koju esejista kod Sterije prepoznaje, dok u Pavlovićevom eseju o „Svetkovini” Sime Pandurovića autor studije osobito ističe Pavlovićevu analizu ludila i upečatljiva poredbena tipološka i književnoistorijska razmatranja na osnovu kojih se Pandurovićeva pesma dovodi u vezu sa Šekspiro, Poom, Igoom, Bodlerom i nemačkim ekspresionistima.

Navodeći kao čvorne tačke Pavlovićevog eseja o Lazi Kostiću pitanje geneze pesme „Santa Maria della Salute”, njeno intertekstualno sagledavanje, ukazivanje na autocitatni postupak i ulogu refrena kao ključnog nosioca zvučnosti, Despić zaključuje da Pavlovićev ogleđ o Kostićevoj pesmi „sabira sve ono što jedno relevantno istraživanje vrhunskog pesnika podrazumeva, od razabiranja zvučnih i melodijskih osobina do jezičko-stilskih analiza, od uočavanja strukturne uređenosti dela do žanrovskog njegovog promišljanja, od prepoznavanja problemskih nivoa pesme do komparativnih sagledavanja, ali i plodnog oslanjanja na biografski pristup”. Pavlovićev esej „Planinska slika’ Jovana Grčića Milenka” figurira, kako ispravno definiše Despić, ne samo kao interpretacija navedene pesme u kojoj esejista prepoznaje anticipaciju modernog pesničkog senzibiliteta, već i kao Pavlovićeva esejistička argumentacija za njeno uvrštanje u *Antologiju srpskog pesništva*. Autor studije zapaža da kategorija književnoistorijske odgovornosti obeležava Pavlovićeve kratke eseje o poeziji Đorđa Rajkovića i Drage Dejanović budući da njihova svrha počiva na težnji da se navedeni autori spasu od „savršenog zaborava”. Formalna uređenost pesme „Ovidije” Vojislava Ilića, nastojanje da se rekonstruiše njena intertekstualna priroda i prisustvo sumnje u sklad i celovitost književnog dela (čime se Pavlovićevo čitanje intuitivno priklanja školi dekonstrukcije) osnovna su tematska odredišta Despićevih promišljanja Pavlovićevog eseja o V. Iliću. U antropološkom pristupu i ukazivanju na mitske i folklorne slojeve pesničkog ostvarenja autor studije zapaža tematske okosnice Pavlovićevog teksta „Pretprazničko veče Alekse Šantića”, dok u eseju posvećenom Dučiću, autoru koji, uz Popu i Nastasijevića, zauzima najistaknutije mesto u *Antologiji srpskog pesništva*, Despić kao referentne tačke navodi Pavlovićevu književnoistorijsku kontekstualizaciju Dučićeve poezije i suprotstavljanje relativizovanju Dučićevog pesništva uz definisanje njegovih poetičko-estetskih osobenosti. U znaku šireg, komparativnog sagledavanja, interpretativnog obasjavanja poetički uporišnih pesama i u revalorizujućem tonu protiče, kako autor zapaža, Pavlovićev esej o Vinaveru.

Sagledavanje unutrašnje koherentnosti Pavlovićevog stvaralaštva, odnosno pronalaznje onih pesničkih tragova u piščevim esejima koji potvrđuju njihov arhitekstualni potencijal figurira kao najznačajnija intencija Despićeve knjige *Tumač i pesma*. Imajući takvu misao na umu autor zapaža korelaciju između Pavlovićevih uvida o Radičevićevoj poeziji i Pavlovićevog pesništva: „onaj često isticani Brankov panteistički i animistič-

ki odnos prema prirodi naglašeno korespondira sa Pavlovićevim čulnim stremljenjima i doživljaju prirode u *Oktavama*". U postupku komunikativnosti i dijaložnosti, koji Pavlović tumači u Zmajevoj poeziji, Despić takođe zapaža konvergentnost sa poetskim delom esejiste, odnosno, njegovim dijaloškim kontekstualizovanjem naglašavajući pri tom i njihova razlikovna obeležja: „Dok kod Zmaja dijaloške forme imaju ton 'direktne pesničke ispovesti', dotle su kod Pavlovića u pitanju imaginarne subjekatske ispovesti koje oneobičavaju čitalačko iskustvo mitsko-istorijskih preseka." Misao o eseju kao nosiocu arhitekstualnih signala koji rađaju ideje za pojedine Pavlovićeve stihove vidljiva je i u Despićevim opservacijama povodom piščevog teksta o Vojislavu Iliću, te autor svedoči o vezi Ilićeve pesme „Ovidije" i pojedinih stihova iz *Velike skitije*. Pavlovićeva interdisciplinarna sagledavanja Dučićevih pesama anticipiraju, kako otkriva autor studije, onaj pesnički postupak koji će Pavlovića kao pesnika kulture „i inače obeležiti, a naročito u knjizi *Ulazak u Kremonu*". O neraskidivosti veze između Pavlovićevog kritičko--esejističkog rada i pesničkog stvaranja svedoči i Despićev uvid o tome da Kolridžova teorija imaginacije, o kojoj Pavlović promišlja u eseju o V. P. Disu, ostvaruje značajne umetničke implikacije u spevu *Divno čudo*. Pavlovićevo isticanje vezanosti Veljka Petrovića za rodnu grudu i zemlju kao simbol, ali i ukazivanje na Petrovića kao paragona slovenskog pesnika, rezonira s Pavlovićevim bukoličkim elementima iz *Oktava*, odnosno, sa njegovom okrenutošću ka srpskom srednjem veku, Vizantiji, kosovskom poglavlju u našoj istoriji i praslavenskom razdoblju u *Velikoj Skitiji*. Osobito su inovativne i delikatno izvedene linije dodira između Pavlovićevih uvida o Rastku Petroviću i Pavlovićeve poezije: autor studije svedoči o istovetnosti pesničkih intencija ova dva stvaraoca budući da su i jedan i drugi, samo „različitim emocionalnim intenzitetom i u drugačijem tipu pesničke energije", ponirali u istoriju i kulturu tragajući za duhovnim orijentirima i kontinuitetima. Dijalog Pavlovića pesnika i Pavlovića esejiste Despić, najzad, zapaža i u onim esejističkim uvidima koji kazuju o obnovi epske forme posredstvom ciklične organizacije Popinog pesništva, te tim povodom konstatuje: „ova shvatanja lirskog približavanja po analogiji sa većim formama uticaće u svojoj osnovi na dalje Pavlovićevo pesničko stvaranje. U prvom redu to se odnosi na mitsko-istorijski i društveno-kulturni ciklus njegovog pevanja od *Mleka iskoni* do *Hododarja*, recimo, mada se i neke druge pesničke knjige tu mogu priključiti, posebno (lirski) spev *Divno čudo*".

Već pomenuta Despićeva argumentovana smelost u preispitivanju i revidiranju pojedinih Pavlovićevih kritičko-esejističkih sudova podjednako dolazi do izražaja tokom autorovog sagledavanja Pavlovićevih eseja o srpskoj poeziji, naročito onih koji su posvećeni M. Rakiću, Anici Savić Rebac i M. Nastasijeviću. U izrazito osporavajućem i polemički intoniranom Pavlovićevom eseju o Rakiću autor studije zapaža sklonost ka uopštavanju, tendencioznosti i intencionalnosti u nalaženju manjkavosti Rakićevih stihova, te se čini kao da „u njegovom pristupu Rakićevom pesništvu nije bilo dovoljno želje da se ono dublje i temeljnije sagleda". Kada Pavlović istakne Anicu Savić Rebac kao pesnikinju koja je pesničkim delom duboko uvrežena u evropsku kulturu i tradiciju, te toj ši-

rokoj upućenosti pruži preimućstvo spram onoga što je u njenoj poeziji umetničko, tada autor studije izražava zapitanost nad takvom Pavlovićevom ocenom: „nismo sigurni da je širina podsticaja i uticaja vrlina koja bi prevagnula u ocenjivanju jednog pesnika”. Despićev istraživački pogled usmeren ka ovom eseju otkriva i iznenađujuću, skoro neobjašnjivu Pavlovićevu vrednosnu, književnoistorijsku i antologičarsku omašku ostvarenu u činjenici da je „Anica Savić-Rebac više zastupljena u *Antologiji srpskog pesništva* od Miloša Crnjanskog!” Kao slaba mesta Pavlovićevog eseja o Nastasijeviću autor studije navodi nedosegnutost zadatog stremljenja ka sveobuhvatnom sagledavanju Nastasijevićevog dela, sporadičnu neopravdanost, odnosno nefunkcionalnost erudicije, proizvoljnost teze o Nastasijeviću kao samoniklom pesniku, uviđanje elemenata poetske nedorečenosti i hermetizma tamo gde oni zaista ne postoje, kao i prekoračenje granica elementarne realnosti teksta prilikom analize drame *Đurađ Branković*.

Pažnja autora studije posvećena je i Pavlovićevim oglecima o narodnoj i staroj srpskoj poeziji, u kojima zapaža poetske odjeke esejističkih uvida povodom pojedinih lirskih narodnih pesama, širinu i relevantnost kontekstualizacije centralnih motiva, Pavlovićevo poznavanje folklorne baštine, antropološko interesovanje „za obredna i mitološka ishodišta”, kao i veštinu da srpskoj srednjovekovnoj književnosti pristupi kao literarnom tekstu uočavajući u njoj, pored opštih osobina, i težnju ka invenciji i originalnosti.

Poglavlje „Eseji o svetskoj književnosti” obuhvata Despićeve analitičke osvrtne na Pavlovićeve eseje o Bodleru i Jejtisu, kao i na knjigu *Čitanje zamišljenog* koja je posvećena različitim razdobljima i figurama svetske literature. Razumevajući Pavlovićeve eseje kao rasadnike linija srodnosti i arhitekstualnosti, autor studije primećuje da Bodler privlači Pavlovića upravo zbog „njegove snage intelekta i rada na koncepciji”, kao i usled saglasja u pogledu specifičnog oblika osećajnosti prirode. U Pavlovićevom eseju o Jejtisu pak Despić još jednom otkriva arhitekstualni kapacitet: kada Pavlović piše da Jejtsove pesme sačinjavaju jednu epsku celinu, on onda zapravo svedoči i o sopstvenoj poeziji jer i „njegovo pesništvo dobija oblik težnje ka epskoj celini i zahvatanja totaliteta civilizacijskih ravni”.

Poglavlje „Mitsko-antropološka misao” tematizuje Pavlovićev triptih mitsko-antropološkog usmerenja, odnosno knjige *Poetika žrtvenog obreda, Govor o ničem i Hram i preobraženje*. Despić upravo u zainteresovanosti Pavlovića za kulturološka i antropološka pitanja (poput funkcije žrtvenog rituala i njegove uloge u antičkoj, biblijskoj i modernoj književnosti, teme jezika, mita, ljubavi, duha, Boga, poezije čijom se intuitivnošću i imaginarnošću približavamo božanskom, nastajanja, postojanja i nestajanja hrama) zapaža korespondirajuće relacije sa Pavlovićevim pesničkim opusom.

Nastojeći da Pavlovićevim esejima pristupi ne samo kao zasebnim fenomenima, nego i da uporedo prati esejistički (eksplicitni) i pesnički (imanentni) tok piščevog stvaralaštva, Despić je kroz dosledno isticanu i obrazlaganu misao o Pavlovićevoj esejističkoj praksi kao čuvaru arhitekstualnih tragova ukazao na dosegnutu poetičku koherentnost, na činjenicu da je Pavlovićev esejistički opus „konsekventna promišljajuća praksa

u kojoj su sadržani ne samo (auto)poetički elementi prošlog, već često i osnove onog budućeg stvaranja". Pomerajući istraživački okular od fragmenata (Pavlovićeve esejističke prakse) ka sagledavanju sistema (celokupnog Pavlovićevog stvaralaštva), autor studije je, analitički ubedljivo, sa lucidnošću u uviđanju osobina piščevog esejističkog rukopisa i sposobnošću samosvojnog, kritičkog rasuđivanja iskazanog rafiniranom jednostavnošću stila, ispisao dragocene stranice za poklonike i buduće istraživače Pavlovićeve literarne delatnosti.